

Tasavvuf'ta Fenâ ve Bekâ

Kübra Mıcık

Öz

Konu ve Amaç: Makâm ve Hâl, sâlikin seyr u sülûk yolundaki mertebesine ve hangi aşamalardan geçtiğini ifade eden iki terimdir. Makâm kulun, Hakk'ın huzurunda bulunduğu mânevî yeri gösteren, çeşitli ibâdet, riyâzet ve mücâhedelerin yapıldığı süreçleri barındırır. Hâl kulun bir kastı olmaksızın kalbe gelen sevinç, hüznün, korku ve ümit gibi durumlardır. Tasavvuf terminolojisinin önemli hâllerinden olan fenâ ve bekâ, seyr u sülûk sürecinde müridin ulaşmak istediği en son hedef olarak bilinir. Fenâ, kulun kulluğunu görmekten fâni olmasıdır. Bekâ ise ilâhi tecellileri temâşâ etmekle bâki olmasıdır. Sûfiler nezdinde "Ben kulumun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum" kudsî hadisinde ifade edilen durum da budur. Zira bu halde olan kimse artık Allah'ta fâni olmuştur. O'nun celâli ve azâmeti karşısında dünya ve ahireti unutmuş, bu hâli yaşadığından bile bihaber olmuştur. Bu makalede tasavvufî literatürde fenâ ve bekânın anlamına, ilk dönem sûfilerinin bu konu hakkındaki sözlerine değinilecektir. Ayrıca fenâ ve bekâ kavramının tasavvufî eserlerdeki konumu ele alınacaktır.

Yöntem: Makale fenâ ve bekâ hakkında yazılan eserler, tezler, makaleler, ansiklopediler ve Arapça sözlüklerden yararlanılarak oluşturulmuştur. İlk dönem tasavvuf klasiklerinden yararlanılmıştır. Müelliflerin yazımı ve Arapça ibareler *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* imlâ yöntemiyle yazılmıştır. Metin altı dipnot ve kaynak gösterimi İSNAD Atıf Sistemi'ne göre hazırlanmıştır.

Sonuç: Fenâ ve bekâ tasavvufun gayesini belirleyen en temel terimlerden ikisidir. Sûfiler fenâ ve bekâ hâlini, 'kulun nefisinden fâni olması ve Hak ile bâki kalması' şeklinde tarif etmişlerdir. Birtakım tasavvufî meselelerin yorumlanması hususunda olduğu gibi fenâ ve bekâ konusunda da dikkat edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde İslâm inanç esaslarıyla çelişiyormuş gibi sıkıntılı durumların ortaya çıkması kaçınılmazdır. İlk sûfiler böyle bir durumun ortaya çıkmaması için ısrarla bu konu üzerine vurgu yapmışlardır.

Anahtar Kelimeler: *Tasavvuf, Fenâ, Bekâ, Hâl, Makâm.*

Fanâ' and Baqâ' in Sufism

Abstract

Subject and Purpose: Maqam and Hâl are two terms that express the rank of the devotee on the path of seyr u sülûk and what stages he went through. The rank includes the processes in which various worships, asceticism and struggles are performed, showing the spiritual place where the servant is in the presence of God. It is the state of joy, sadness, fear and hope that comes to the heart without the intention of the servant. Fenâ and beqa,

Yüksek Lisans Öğrencisi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Zonguldak kubramicik610@gmail.com
Graduate Student, Zonguldak Bülent Ecevit University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Zonguldak/Turkey

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Mıcık, Kübra. "Tasavvuf'ta Fenâ ve Bekâ". *Mutalaa* 2/2 (Aralık 2022), 184-195.

ORC ID: orcid.org/0000-0002-8650-0617
ROR ID: ror.org/01dvabv26
DOI: doi.org/10.5281/zenodo.7466855

Geliş tarihi: 15.11.2022
Kabul tarihi: 20.12.2022

which are important aspects of Sufism terminology, are known as the last goal that the disciple wants to reach in the process of seyr u sulûk. What is bad is that the servant is mortal from seeing his servitude. Persistence, on the other hand, is that it is eternal by contemplating divine manifestations. This is the situation expressed by the Sufis in the sacred hadith "I am my servant's hearing ear, seeing eye, holding hand, walking foot". For, a person in this state is now a mortal in God. In the face of His majesty and majesty, he forgot the world and the hereafter, and was unaware that he was even in this state. In this article, the meaning of fana and baqa in the mystical literature and the words of the early Sufis on this subject will be discussed. In addition, the position of the concept of fenâ and perpetuity in mystical works will be discussed. In this article, the meaning of fana and baqa in the mystical literature and the words of the early Sufis on this subject will be discussed. In addition, the position of the concept of fenâ and perpetuity in mystical works will be discussed.

Method: The works, theses, articles, encyclopedias and Arabic dictionaries and books written on this subject have been created. The first period Sufi classics were used. The writing of the authors and the Arabic phrases were written with the Turkish Diyanet Foundation's Encyclopedia of Islam orthography method. Footnotes and references under the text have been prepared according to the ISNAD Citation System.

Conclusions: Fanâ and beka are one of the most basic terms that determine the purpose of Sufism. The Sufis described the state of fana and perpetuity as 'a servant's being ephemeral from his soul and remaining eternal with God'. As with the interpretation of some mystical issues, attention should also be paid to fana and perpetuity. Otherwise, it is inevitable that troublesome situations will arise as if it contradicts the principles of Islamic belief. The first Sufis insisted on this issue so that such a situation would not arise.

Keywords: *Sufism, fanâ, Baqâ, Khal, Magams.*

Giriş

Tasavvuf, İslâm'ın mânevî ve derûnî hayatıdır. Tasavvuf, İslâmî ilimlerin asıl ve doruk noktası olarak ifade edilmiştir. Tasavvufun "hâl" şeklinde adlandırılan mânevî tecrübe yönü, bu yolun şevk ve zevk tarafıdır. Her sûfî kendi yaşantı ve tecrübesine göre tasavvufu tarif etmiştir. "Tasavvuf, kulun içinde bulunduğu vakitte kendisi için en uygun ve faziletli olan ameli yapmasıdır."¹ "Tasavvuf, nefsi Allah'ın iradesine teslim etmektir."² Tasavvufu ahlâk olarak tanımlayanlar onu ahlâkî niteliği ve kâmil vasıfları gerçekleştirmeyi gaye edinen bir İslâm ilmi şeklinde yorumlamışlardır. Zira tasavvuf kişinin iç âlemini imar etmeye yönelik ve kötü hasletlerini tezkiye etmeye çalışan ahlâkî bir sistemdir.³

Seyr u sülûk tasavvuf yoluna giren müridin, bir mürşidin gözetiminde mücâhede ve riyâzetle gerçekleştirdiği bir süreçtir. Bu sürecin sonu nefis terbiyesiyle tamamlanır. Sûfîler bu sürecin sonunu fenâ ve bekâ olarak telakki ederler. Son merhale olan fenâ ve

¹ İmam Ebû'l Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Nâsık (Beirut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 312; Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, nşr. Abdülhalim Mahmûd-Abdulbâki Surûr (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadîse, 1380-1960), 45.

² Tûsî, *el-Lüma'*, nşr. Abdülhalim Mahmûd-Abdulbâki Surûr, 45; *Risâletü'l-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Nâsık, 313.

³ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 17.

bekâ kavramlarını “cem-tefrika”⁴, “sekr-sahv”⁵, “gaybet-huzur”⁶ kavramlarıyla aynı mânâda ele alan sûfiler de mevcuttur. Tasavvuf nazariyesinde bu yolun başlangıcı tevhididir. Daha sonra bu anlayış fenâ ile birlikte gelişerek yerini “Ene'l-Hak” düşüncesine bırakmıştır.⁷

Fenâ ve bekâ kavramları tasavvufun en çok tartışılan kavramlarından biridir. Bu kavramların hâl ve makâm olup olmadığı sûfiler tarafından tartışılmıştır. Allah'ta fâni olma durumu kimi zaman İslâmî kaideleri tahribata uğratacak şekilde yorumlanmıştır. Bu durum zâhir ulemâ ve itidal üzere olan sûfileri tedirgin etmiştir. Sûfiler bu kavramların iyi anlaşılabilmesi için dinî çerçeve içerisinde sınırını belirleme yoluna gitmişlerdir.⁸ Yine fenâ hâlinin süreklilik arz edip etmediği, kesbî mi yahut vehbî mi olduğu konusu da tartışılan meselelerdendir. Bazı sûfiler bu hâlin sürekli olmaması gerektiğini söylemişlerdir. Zira böyle olursa kişi ibâdetini tam yapamayacak, dünya ve âhiret işlerini sekteye uğratacaktır. Bu hâlin sürekli olduğunu söyleyen sûfiler ise bu durumdaki kişiyi Allah'ın koruyacağını ve fenâdan önceki hâline geri döndürülmeyeceğini dile getirmişlerdir. Aynı zamanda fenâ ve bekânın sürekli olduğunu savunanlar bu hâlin vehbî olduğunu çünkü Allah'ın kuluna lütfettiği bir şeyi geri almayacağını söylemişlerdir.⁹

Bu çalışma bir giriş, tasavvufi literatürde fenâ ve bekâ, sûfilerin sözlerinde fenâ ve bekâ ve tasavvufi eserlerde fenâ ve bekâ olmak üzere üç alt başlıktan ve sonuç bölümünden müteşekkildir. İlk olarak fenâ ve bekâ kelimelerinin sözlük anlamı ve tasavvufi terminolojideki mânâsı izah edilmiştir. Daha sonra tasavvuf ehlinin fenâ ve bekâ hakkında sözlerine yer verilmiş ve tasavvuf eserlerindeki konumu ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapıp konu bitirilmiştir.

1. Tasavvufi Literatürde Fenâ ve Bekâ

Fenâ, yok olmak, geçici olmak, ölmek, kötü huyların yok olması mânâlarına gelir.¹⁰ Bekâ ise onun zıddı olarak var olmak, sürekli olmak, bir şeyin geride kalanı gibi mânâlara gelir.¹¹ “Fenâ zemmedilmiş vasıfların düşmesidir. Bekâ ise övülmüş vasıfların mevcut olmasıdır. Fenâ iki kısma ayrılır. Birincisi zikrettiğimiz şeydir ki bu riyâzetin çokluğu ile vuku bulur.

⁴ Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sayih ve Tefvik Ali Vehbe (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1427-2006), 2/587; Ebü'l-Hasan el-Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, nşr. İ's'ad Abdülhâdi Kindil (Kahire: Meclis-i Ala Sekafeti, 2007), 2/494; Tûsî, *el-Lüma'*, nşr. Abdülhalim Mahmûd-Abdülbâki Surûr, 416.

⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sayih ve Tefvik Ali Vehbe, 589; Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, nşr. İ's'ad Abdülhâdi Kindil, 2/415; Tûsî, *el-Lüma'*, nşr. Abdülhalim Mahmûd-Abdülbâki Surûr, 416-417.

⁶ Tûsî, *el-Lüma'*, nşr. Abdülhalim Mahmûd-Abdülbâki Surûr, 416; Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sayih ve Tefvik Ali Vehbe, 590; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, nşr. İ's'ad Abdülhâdi Kindil, 2/489.

⁷ Kadir Özköse, “Hakk'ı Temâşâ Geleneği: Fenâ ve Bekâ”, *Somuncu Baba Aylık-İlim-Kültür ve Edebiyat Dergisi* 12/65 (Mart 2006), 22.

⁸ Hayati Bice, “Dîvân-ı Hikmet'te Fenâ ve Bekâ Kavramları”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu*, ed. Ahmet Kartal (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2017), 520.

⁹ Mustafa Kara, “Fenâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/335.

¹⁰ Kemâlüddin Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed el-Kâşânî, *Istilahâtü's-süfiyye*, nşr. Abdülâl Şâhin (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1413-1992), 365-367; Muhammed Ali Tehânevî, *Keşşâfü istilâhâti'l-fünun ve'l-ülüm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996), 2/1291; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 81; Kara, “Fenâ”, 12/333.

¹¹ Kâşânî, *Istilahâtü's-süfiyye*, nşr. Abdülâl Şâhin, 365-367; Tehânevî, *Keşşâfü istilâhâti'l-fünun ve'l-ülüm*, thk. Ali Dahrûc, 2/1291; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 81; Kara, “Fenâ”, 12/333.

İkincisi ise mülk ve melekût âlemini hissetmemektir ki bu Allah'ın yüceliği karşısında istiğrâk ve Hakk'ı müşâhede etmek ile olur. Meşâyih bu duruma şu kavilleriyle işaret etmişlerdir. Fakr iki darda yüz karasıdır. Yani iki âlemde fenâ halinde olmaktadır.”¹²

Tasavvufun temel amaçlarından biri insanın “bezm-i elest”teki özüne ve duruluğuna ulaşmasıdır. Bu öze ulaşanların Allah ile arasındaki yakınlık ziyadeleşir. Nitekim bu hâl Allah'tan başka her şeyden soyutlanıp yalnız O'nun zâtını ve sıfatlarını müşâhede etme şeklinde gerçekleşir. Bu durum tasavvufta fenâ kavramıyla açıklanır.¹³ Kulun, Allah'ın her şeyin üzerinde olduğunu görüp kendinde olandan geçmesi ve Allah'a ait olanla bâkî kalması da bekâ kavramıyla ifade edilmektedir.¹⁴

Sûfîler istiğrak ve müşâhede halindeki kişinin dünya ile ilgili kavrayışının yok olabileceği ve kendinden geçebileceğine dair delil getirmişlerdir. Hz. Yusuf ve Hz. Mûsâ peygamberlerle ilgili bazı ayetleri misal vermişlerdir. Hz. Yusuf'u gören kadınlar meyve yerine ellerini kesmişler ve bunun farkına varamamışlardır. Hz. Musa ise dağda Allah'ın tecellisini gördüğü zaman kendinden geçmiştir.¹⁵

Fenâ kavramıyla zâtta fâni olmak anlaşılır. Fenânın hakîkati, Allah Teâlâ'nın müşâhede edilmesiyle zâhirin ortadan kalkması ve mânânın zâhir olmasıyla beraber hissedebilirliğin zâil olmasıdır. Bekâ ise tüm bu yokluktan sonra tekrar eski hâle geri dönmektir. Bu hâlde olan kimse Allah'ın tecellisi ile temaşa halinde olur.¹⁶

“Fenâ, kulun Allah'ın kıyamıyla fiilini görmekten fâni olmasıdır. Bekâ, kulun her şeyin Allah'ın kıyamıyla olduğunu görmesidir.”¹⁷ “Fenâ, kulun Allah için yaptığı fiillerde onları görmekten fâni olması; bekâ ise kulun Allah için bir iş yaptığında da o işi Allah'ın yaptığını görmesi demektir.”¹⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de fenâ ile bekâ kavramlarının tezahürleri bulunmaktadır. “Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Azâmet ve kerem sahibi Rabbinin zâtı bâkî kalır.”¹⁹ “Sizde bulunanlar tükenip gider ama Allah'ın katındakiler kalıcıdır. Asla kuşkunuz olmasın ki

¹² Ali b. Muhammed Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Mu'cemü't-ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddik el-Minşâvî (Kahire: Dâru'l Fâdile, 2004), 142; Hasan eş-Şerkâvî, *Mu'cemü el-fâzi's-sûfiyye* (Kahire: Müessesetü Muhtar, 1992), 227.

¹³ Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim el- Kelâbâzî, *et-Ta'arruflî mezhebi ehli't tasavvuf*, nşr. Ahmed Şemseddin (Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993-1413), 142; Esmâ Öztürk, “Ahmed Yesevî ve Ahmed Avni Konuk'un Düşünce Dünyasında Fenâ ve Bekâ Kavramları –Karşılaştırmalı Bir İnceleme-”, *Kırkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/4 (2017), 41.

¹⁴ Kelâbâzî, *et-Ta'arruflî mezhebi ehli't tasavvuf*, nşr. Ahmed Şemseddin, 143; Hayati Bice, “Divân-ı Hikmet'te Fenâ ve Bekâ Kavramları”, *I Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu*, ed. Ahmet Kartal (Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi, 2016) 41/533.

¹⁵ Kara, “Fenâ”, 12/334.

¹⁶ İbn Acîbe, *Sûfîlerin El Kitabı*, trc. Ahmet Murat Özel (İstanbul: Hayykitap, 2015), 74-75.

¹⁷ Muhyiddin İbn Arabî, *Kitâbu ıstîlâhâtî's-sûfiyye* (Resâilü İbn Arabî içinde) (Kahire: Mektebetü Âlimi'l Fikr, 1997), 13.

¹⁸ İbn Fûrek, *el-İbâne an turuki'l-kâsîdîn (Tasavvuf İstilahları)*, çev. Ahmet Yıldırım ve Abdülgaffar Aslan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2014), 256. Bk. Ebû Muhammed Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, thk. Âsım İbrahim el-Keyyâlî (Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 208; Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, trc. Süleyman Uludağ (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014), 969.

¹⁹ *Kur'ân Yolu Meâlî*, hz. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), er-Rahman 55/26-27.

güçlüklere göğüs gerenlerin ecirlerini, yapmış olduklarının daha da güzeliyle vereceğiz.”²⁰ gibi ayetler buna örnek verilebilir.

Tasavvufta fenâ kavramı üç kategoriye ayrılmıştır:

1. Fenâ-yı zât: Sâlikin kendinde bir varlık görmeyip hakîkatte Allah'ın varlığını görmesidir.
2. Fenâ-yı sıfat: Sâlikin beşerî huy ve vasıflardan kurtulmasıdır.
3. Fenâ-yı fiil: Sâlikin fiil ve hareketlerinden fânî olmasıdır.²¹

Tarîkatlardaki eğitim metoduna göre fenâ çeşitli tasniflere tabi tutulmuştur:

- a- Fenâ fi'l-ihvân: Tarîkattaki kardeşlik muhabbetini kalbe ikâme etmek suretiyle kendi isteklerini bir kenara bırakıp ihvânın isteklerine önem vermek, onları düşünmektir.
- b- Fenâ fi'ş-şeyh: Sâlikin kendi istek ve arzularından sıyrılıp şeyhinin istek ve arzularına yön vermesi, şeyhinin görüş ve düşüncelerini kendinden önde tutmasıdır.
- c- Fenâ fi'r-Rasûl: Sâlikin Hz. Peygamber'in aşk ve muhabbetinde fânî olmasıdır. Rasûlullah'ın ahlâkıyla ahlâklanmasıdır.
- d- Fenâ fillâh: Sâlikin nefsinden fânî olup Hak ile bâkî olmasıdır. Allah'ın sıfatlarıyla bezenme hâlidir.²²

Fenâ hâlini tecrübe eden sûfiler, diğer insanlara tasavvufî yaşama dair kılavuz olabilme açısından da ikiye ayrılmışlardır. Birinci grup daima cezbe haletinde bulunduğu için mürşid olamaz; ikinci grup normal halette olup kılavuzluk yapabilme yetisine sahiptir. Fenâ halinin devamlı olmadığını ifade eden sûfiler, kişinin bekâ haline geçmeden irşâd ile vazifelendirilmeyeceğini söylemişlerdir.²³

2. Fenâ ve Bekâ Kavramlarına Sûfilerin Bakışı

Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890 [?]), fenâ ve bekâ düşüncesinin kurucusu olarak tanınır. O fenâ için “Hak'ta yok olmak”, bekâ için “Hak Teâlâ ile var olmaktır.” demiştir.²⁴ Bu mertebedeki sâlike “nereden geliyorsun?” yahut “nereye gidiyorsun?” gibi sualler sorulursa cevabı hep Allah Teâlâ olacaktır. Zira onun Allah'a olan kurbiyeti o kadar çoktur ki kendisinden bile fânî olmuştur diyen Harrâz, fenâyı tevhidle beraber tasavvur eder.²⁵ O, şöyle söyler: “Fânînin alâmeti, Allah Teâlâ hariç dünya ve ahiret şevkini yitirmesidir. Sonra ona Allah Teâlâ'nın kudretinden bir tecelli gelir de Allah için duyduğu saygıdan

²⁰ en-Nahl 16/96.

²¹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 216.

²² İsa Yalçın, *Tasavvufî Düşüncede Fenâ Kavramı* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2019), 9-10; Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 176.

²³ Kara, “Fenâ”, 12/334.

²⁴ Sühreverdi, *Avârifü'l-maârif*, nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sayih ve Tefik Ali Vehbe, 2/581.

²⁵ Mehmet Demirci, “Ebû Saîd el-Harrâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/222.

dolayı Hak Teâlâ'dan olan hazzını yitirdiğini ona gösterir. Bundan sonra Allah Teâlâ'dan bir tecelli daha ona zuhûr eder de hazzını yitirdiğini görmekten de hazzını yitirdiğini ona gösterir. Böylece o, Allah'tan olanı Allah için görme hâli ile bâkî olur. Vâhid ve Samed olan Allah'ın ahadiyyetinde ferd olarak kalır. Onun için bu hâldeki kulun Allah ile beraberken Allah'tan başkası için fenâ ve bekâ hâli olmaz.²⁶ Ebû Said el-Harrâz fenâ ve bekâ kavramını tanımlayan ilk sûfidir. Sonrasında mutasavvıflar tarafından bu tanım kabul edilmiş; bazı ulemâ da bu görüşe karşı çıkmamıştır.²⁷

Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), “Fenâ, kendi hâl ve sıfatlarından uzaklaşıp bütün varlığının Hakk'ın varlığı ile meşgul olmasıdır.” demiştir.²⁸ O, tasavvufu “Hakk'ın seni sende öldürüp kendisiyle diriltmesi”²⁹ şeklinde tarif etmiştir. Fenâ hâlini tecrübe eden sûfînin ruh halini üç aşamada ele almıştır. İlki sûfînin Allah'ın emirlerine uyup nefesine karşı gelmesi ve ona istemediği şeyleri yaptırarak sıfatlardan fâni olması. İkincisi Allah ile arasına hiçbir şeyin girmemesi ve Allah'a yönelerek taat ve ibadetteki şevkten fâni olması. Üçüncüsü Allah'ı müşâhede hâlinde olan kulun bu hâlde olduğunu görmekten fâni olmasıdır.³⁰ Son aşamada olan sûfînin sükûnet ve teslimiyetiyle bezmi elest arasında bir yakınlık kurmuştur.³¹

Ebû Yakup en-Nehrecûrî (ö. 330/941), “Ubûdiyyetin sıhhati fenâ ve bekâdadır.” demiştir.³² Nehrecûrî bu sözyle ihlâslı bir sûfîliğin fenâ ve bekâ ile mümkün olacağını, bu duruma gelemeyen sûfînin bahane üretmekten ileri gidemeyeceğini söylemektedir. Ona göre fenâ, “Allah'a nisbetle kulun kendi varlık ve fiillerini görme duyusunun yok olması”, bekâ ise “kulun dini hükümlerde Allah'ın iradesini gözetmesi”dir.³³

İbrahim b. Şeyban (ö. 330/941), “Fenâ ve bekâ ilmi Hakk'ın vahdâniyyetine ihlâsla bağlanma ve dosdoğru bir kullukla hâsıl olur. Bundan başkası ise hata ve zındıklıktır.” demiştir.³⁴ O, fenâ ve bekâyı yanlış anlayan tasavvuf ehlini tenkit ederken hakiki anlamdaki fenâ ve bekânın esasının katıksız, hâlis tevhid ve sağlam bir kulluk olduğunu, bunun ötesinin kuruntu, safsata ve zındıklıktan ibaret bulunduğunu belirtmiştir.³⁵

Görüldüğü üzere ilk dönem sûfîleri daha çok ruhsal ve ahlâkî fenâ olgusu üzerinde durmuşlardır. Onlar fenâ kavramıyla sâlikin kötü huy ve vasıflardan fâni olup iyi, güzel huy ve vasıflara bürünmesini, bilgisizliğin yerine ilmin hâsıl olmasını, gafletin yerine zikrin geçmesini, nankörlüğün yerine şükürün, zulmün yerine adaletin gelmesini, mâsiyetin yerine taatin geçmesini belirtmek istemişlerdir. Daha sonra ise sûfîlerin yaşadığı, tecrübe ettiği hâller ve makâmlarla bu terimle ilgili düşünceler gelişmiştir. Kulun

²⁶ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't tasavvuf*, nşr. Ahmed Şemseddin, 144-145.

²⁷ Demirci, “Ebû Saîd el-Harrâz”, 10/222.

²⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sayîh ve Tefvik Ali Vehbe, 2/581.

²⁹ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınları, 2006), 1019.

³⁰ Süleyman Ateş, “Cüneyd-i Bağdâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/120.

³¹ Kara, “Fenâ”, 12/334.

³² Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, nşr. İsmâil Abdülhâdî Kındil, 2/486.

³³ Kara, “Fenâ”, 12/334.

³⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sayîh ve Tefvik Ali Vehbe, 2/581.

³⁵ Erhan Yetik, “İbrâhim b. Şeybân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/353.

kendi fiilini görmekten fânî olup hakiki kul olma niteliğine erişmesi halini almıştır.³⁶ Sûfiler kötü ve çirkin şeylerden fânî olma veyahut Allah'tan başka her şeyden fânî olma anlayışını genellikle olumlu olarak karşılamışlardır. Bu saptamanın daha ilerisinde görüş belirtenler ise hem sûfî olan hem de sûfî olmayan kişilerce eleştiriyse tâbî olmuştur.

“*Kitabü'l-Fenâ*’sında Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) “Allah’a O’nu görüyormuş gibi ibadet etme” hadisinde belirtilen ihsan kavramını fenâ kavramıyla bir kabul etmiştir. *El-Fütühâtü'l-mekkiyye*’de ise fenâyı yedili bir sınıflamaya tabi tutmuştur. Bunları “günahın, fiillerin, sıfatların, zâtın, âlemin, Allah’tan başka her şeyin, nihayet Allah’ın bütün sıfatlarının ve bunlar arasındaki münasebetlerin yok olması” tarzında tasnif etmiştir.”³⁷ İbn Arabî’ye göre fenâ halinde olan kul Allah’a ulaşır. Fenâ hâli, kulun benliğinin kaybolması ile tevhidin gerçekleşmesi demektir. Bu durumda kul, bütün nefsi arzularını bırakır ve kendini Allah’ın irâdesine teslim eder. Bu hâl, tevhidin en yüksek derecesidir.

Vahdet-i vücûd anlayışının intişar etmesiyle beraber fenâ kavramı yeni ıstılahlarla genişlemiştir. Cenâb-ı Hakk’ın zâtının birliği tevhid ile fenâ arasında bir ilgi, yakınlık kurulmuştur. “Nitekim tevhid “kusûdî” ve “şuhûdî” şeklinde iki kısma ayrılır. Kusûdî tevhidde Cenab-ı Allah ile kulun iradeleri birleşir. Çünkü kul, O’nun iradesinden başkasını kast etmez. Böylece kul Allah’ın iradesinde fânî olur. Buna “fenâ fi’l-kusûd” da denir. Şuhûdî tevhidde ise kendinden geçen kulun Hakk’tan başkasını görmemesi, her şeyi O’nun tecellisi olarak görmesi söz konudur. Buna da “fenâ fi’ş-şuhûd” denir. Bunların hepsini içeren ve kapsayan, Allah’tan başka hiçbir varlığın tanınmaması anlamına gelen kavram ise “fenâ fi’l-vucûd” şeklinde ifade edilmektedir.”³⁸

3. Tasavvuf Eserlerinde Fenâ ve Bekâ

Serrâc (ö. 378/988) *el-Lüma’* isimli eserinde fenâ ve bekâ için “Yeryüzünde bulunan her canlı yok (fânî) olacak.”³⁹ ayetini delil getirdikten sonra şunları dile getirir: “Fânî olmanın ilk alâmeti, Allah’ın zikrinin gelmesiyle dünya ve ahiret hazzının gitmesidir. Kendisinin ilâhî zikre yönelişi sırasında zikir hazzının da gitmesi ve sadece Allah hazzı ile kalmasıdır (bekâ). Sonra Allah’tan gelen bu nasibin gitmesi ile birlikte kendine ait varlık iddiasının da yok olmasıyla fenâ halinden fânî olması ve bekâ halinden de bekâ bulmasıdır.” demiştir.⁴⁰

Kuşeyrî (ö. 465/1072) *er-Risâle*’de sûfilerin fenâ kavramıyla insandaki kötü vasıfların yok olmasını ve bekâ kavramıyla da insandaki güzel vasıfların mevcut olmasını işaret ettiklerini söyler.⁴¹ O, fenâyı üç kısma ayırır. “Birincisi kişinin nefsinden ve sıfatlarından fânî olup Hakk’ın sıfatları ile bâki olmasıdır. İkincisi Hakk’ın sıfatlarından fânî olup

³⁶ Ayhan Hıra, “Ebü’l-Hasan el-Harakânî’nin Tasavvuf Anlayışında Fenâ Kavramı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2014), 172.

³⁷ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 9/284-291; Kara, “Fenâ”, 12/334.

³⁸ Hıra, “Ebü’l-Hasan el-Harakânî’nin Tasavvuf Anlayışında Fenâ Kavramı”, 1/173.

³⁹ *Kur’ân-ı Kerim ve Muhtasar Kelime Meâli*, Hz. Hayrât Neşriyat (İstanbul: İlmî Araştırma Merkezi Meâl Hey’eti, 2017), Rahman 55/26.

⁴⁰ Tûsî, *el-Lüma’*, nşr. Abdülhalim Mahmûd-Abdulbâki Surûr, 285-286.

⁴¹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Nâsık, 102.

Hakk'ın müşâhedeyle olmasıdır. Üçüncüsü Hakk'ın vücudunda kendi varlığını yok ederek O'nu müşâhededenden de fâni olmasıdır.”⁴²

Kelâbâzî (ö. 380/990) *Ta'arruf*'ta fenâyı çeşitli açılardan ele alıp ayetler ışığında açıklama cihetine gider. Ona göre “Fenâ kulun haz ve arzularından fâni olması, temyiz gücünü kaybetmesi, daima içinde kendini yok ettiği varlıkla meşgul olduğu için eşyadan da fâni olması” manasına gelmektedir. Amir b. Abdullah'ın (ö. 55/675): “Karşıma çıkan bir kadın olmuş ya da duvar olmuş, bana göre hiç fark etmez.” demesi fenâ haline misaldir. Fenâ hâlindeki kulun sevk ve idaresini bizzat Hak üzerine almıştır. Bu vaziyette bulunan kul için günaha giden yolların hepsi kapanmıştır (Allah tarafından muhafaza altına alınmıştır). Rasûlullah'ın “Allah buyuruyor ki, kulumun işiten kulağı, gören gözü...olurum”⁴³, hadisinin mânâsı da budur. Fenâdan sonra gelen bekâ, kulun nefesine ait şeylerden fâni, Hakk'a ait olan şeylerle bâkî olmasıdır.”⁴⁴

Kuşeyrî ve Serrâc fenâ ile bekâyı doğrudan ele almışlardır. Kelâbâzî fenâ kavramına daha geniş yer verir ve birçok fenâ çeşidi üzerinden konuyu açıklamaya çalışır. Fenâyı üstelik tüm hâl ve makâmları Allah'ın ihsanı olarak görür ve Allah'ın koruması altında olan kişinin günaha düşmeyecek vaziyette olduğunu belirtir.⁴⁵

Herevî (ö. 481/1089) *Menâzilü's-sâirîn* adlı eserinde fenâ ve bekâyı üç derecede zikreder. “Fenâda ilk aşama ilmi açıdan olur. İlmin mârifette, mârifetin de ma'rufta (Hakk'ın varlığında) fenâ bulması halinde gerçekleşir. İkincisi iyân (görme fiili) mu'âyene (görünen) de fenâ bulur. Hakk'ı müşâhede etmek suretiyle iyân mertebesine ulaşan mürid daha önce ulaştığı mârifetle ilgili şuhûdundan fenâ bulur. Üçüncüsü fenânın şuhûdundan da fenâ bulur. Bekâya gelince ilk aşama Hak ile ilgili ilmin ortadan kalkarak sadece Hakk'ın bâkî olmasıdır. İkincisi şuhûdun (görmenin) hükmünün ortadan kalkarak meşhûdun (görülenin) bekâ bulmasıdır. Üçüncüsü ezeli olmayanın mahvı (yok olması) suretiyle Hakk'ın bâkî olmasıdır.”⁴⁶

Sühreverdî (ö.632/1234) *Avârifü'l-maârif*'te fenâ halini fenâ-i zâhir ve fenâ-i bâtın olarak iki kısma ayırır. “Zâhiri fenâ Allah Teâlâ'nın fiilleri yoluyla tecelli ederek kulundan ihtiyar ve irâdesini çekip almasıdır. Bu durumda o, bütün fiillerin Hak Teâlâ ile olduğunu görür ve Allah ile olan muamelesinde buna göre hareket eder. Bâtınî fenâ ise bazen ilâhî sıfatların tecellilerini keşfetmek, bazen de Hakk'ın azâmetinin eserlerini müşâhede etmek suretiyle vuku bulur. Böylece o bâtınında her daim Hak ile olur. Kendisinden ne bir kötülük ne de bir vesvese zâhir olur.”⁴⁷

Hücvirî (ö. 465/1072 [?]) *Keşfu'l-mahcûb*'da fenâ ve bekânın hakîkati için “Kulun kendi varlığından fâni olması Hakk'ın celâlini temaşa ve azametini keşfetmesi ile olur. Öyle bir dereceye varır ki Hakk'ın celâlinde dünyayı da âhireti de unuttur. Himmetinin nazarında

⁴² Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Nâsık, 104.

⁴³ Muhyiddin en-Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn*, çev. M. Emin Özafşar ve Bünyamin Erul (Ankara:Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 131.

⁴⁴ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't tasavvuf*, nşr. Ahmed Şemseddin, 142-143.

⁴⁵ Tuğçe Özer Kır, *Erken Dönem İsimlerinde Fenâ ve Bekâ Kavramlarının Tasavvufun Seyrindeki Yeri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 46.

⁴⁶ Abdullah Ensârî Herevî, *Kitâbu menâzilü's-sâirîn* (Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1408-1988), 128-129.

⁴⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sayîh ve Tefvik Ali Vehbe, 2/582.

makâm ve hâller hakir görünür, hâlindeki kerâmetler dağılıp gider, aklından ve nefsinden fâni olur. Fenânın aynında (fenânın kendisinde bulunduğu halde) fenâdan da fâni olur. O vakit dil Hak ile konuşur, bedeni huşû ve hudû halinde bulunur” demiştir.⁴⁸

Hücvîrî, diğer müellif sûfîlerden ayrı olarak fenâ ve bekâyı bir ekol kapsamında ele alır. O, fenâ ve bekânın Harrâziye ekolünün ana düşüncesi olduğunu söyler. Onun eserinde fenâ ve bekâyı daha önemli yapan şey, bu kavramların sahih ve bâtil fırkalar arasında ciddi bir yerde durmasıdır. Hücvîrî'nin sahih gördüğü fırkalar fenâ ve bekâyı kabul ederken, bâtil fırkalar fenâ ve bekâyı farklı şekilde tahlil ettikleri için yanlış sonuçlara varmışlardır. Binaenaleyh fenâ ve bekâ tasavvufta ayırt edici bir yerdedir. O zaman fenâ ve bekâyı bir inkisar durumu olarak düşünebiliriz. O kadar ki bu konu hakkında yanlış bir yorum yapıldığında aşırılıkların kökeni fenâ olabileceği gibi, tasavvufta kemâlin ifadesi de fenâ olarak karşımıza çıkabilir.⁴⁹

Fenâ ve bekâ iki hâl olsa da yalnızca iki hâl olmadığı Hücvîrî'nin fenâ ve bekâyı verdiği önemden anlaşılmaktadır. O denli ki kavramların hangi mânâyâ geldiğini açıklamakla yetinmeyen Hücvîrî, tasavvufun varlığını koruması için yanlış fikirleri eserinde zikretmiştir. Bu kimselerin tasavvufa verebileceği zararların önüne geçmek istemiştir. Kuşkusuz Hücvîrî'nin fenâ ve bekâyı dair yanlış düşünceleri açıklaması tasavvuftaki sahih fenâ anlayışını bu fikirlere ayırt etmek istemesi ve özünü göstermek içindir.⁵⁰

Hücvîrî ve Kuşeyrî'nin fenâ hakkında zikrettikleri şeyler birbirini onaylar niteliktedir. Bununla birlikte Hücvîrî, fenâyı farklı perspektiften ele alarak kavramı dar çerçeveden çıkarıp geniş bir çerçeveye getirir. Muhâliflerin düşüncelerinin yanlışlığını ön plana çıkarıp, sûfîlerin onların zikrettiklerinden farklı bir fenâ ortaya koyduklarını dile getirir. Böylece sûfîler açısından sahih fenâ kavramının ne olduğunu açıklar.⁵¹

4. Fenâ ve Bekâ Kavramlarına Yönelik Eleştiriler

Fenâ ve Bekâ kavramları tasavvufun gayesi olarak görülse de bazı fakihler tarafından bu iki kavram vahdet-i vücûtle aralarındaki benzerlikten ötürü eleştiriye tabi tutulmuştur. İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Alâüddeve-i Simnânî (ö. 736/1336), Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624), Sadrüşşerîa (ö. 747/1346), Zeynüddin el-Hâfî (ö. 838/1435), Teftâzânî (ö. 792/1390) gibi âlimler bu konuda reddiye yazanlar arasındadır.⁵² Onlar vahdet-i vücûdu reddetmek için fenâ hâlini ele alıp onun ontolojik bir boyuttan ziyade psikolojik bir hâl olduğunu zikrederler. Bu anlamda İbn Teymiyye, fenâ'yı üçlü bir tasnife ayırır. 1. “Allah'tan başkasının varlığından geçmektir.” Buna fenâ'an vücûdi's-sivâ adı verilir. Bu vahdet-i vücûd ehlinin fenâ'sıdır. İbn Teymiyye onları mühlidlikle itham eder ve Hallâc-ı Mansûr'un (ö. 309/922) fenâ'sını misal verir. İkincisi “Allah'ın varlığından başkasını görmekten geçmektir.” Buna fenâ'an şühûdi's-sivâ ismi verilir. Bu sâliklerin fenâ'sıdır. Bu hâl fazla muhabbetten dolayı kişinin kendini ve dışarıdaki âlemi algılayamaz hâle gelmesiyle gerçekleşir. Burada ontolojik bir gerçeklikten

⁴⁸ Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, nşr. İs'ad Abdülhâdi Kündil, 2/486.

⁴⁹ Kır, *Erken Dönem İsimlerinde Fenâ ve Bekâ Kavramlarının Tasavvufun Seyrindeki Yeri*, 47.

⁵⁰ Kır, *Erken Dönem İsimlerinde Fenâ ve Bekâ Kavramlarının Tasavvufun Seyrindeki Yeri*, 48.

⁵¹ Kır, *Erken Dönem İsimlerinde Fenâ ve Bekâ Kavramlarının Tasavvufun Seyrindeki Yeri*, 48.

⁵² Muhammed Bedirhan, *Abdülğani Nablusî'nin Vahdet-i Vücûd Müdafaası* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 92.

söz edilmemektedir. Hak ile tekâsüf eden sâlik âlemde var olan diğer şeyler hakkında bir ayırım yapamaz. İbn Teymiyye böyle bir durumu şeriatın hükümlerini gerçekleştirmeye mâni olarak görse de bu hâli yaşayan kimseyi mâzur görür. Bâyezîd-i Bistâmî'nin (ö. 234/848[?]) hâlini de bu şekilde izâh eder. Üçüncüsü "Allah'tan başkasına ibâdet etmekten geçmektir." Buna ise fenâ'an ibâdeti's-sivâ denir. Bu peygamberler ve onların izinden gidenlerin fenâ'sıdır. Bu durumda olan kimse Allah'tan başka şeylere ibadet etmekten fâni olup sadece Allah için sever ve buğzeder. O'nun için korkar ve O'na tevekkül eder. Bu durum İbn Teymiyye'ye göre tevhiddeki tahkik makâmına erişmektir.⁵³

Ali el-Kârî epistemolojik temele bağlı olan vahdet-i vücûd anlayışını ontolojik temel olan fenâ nazariyesine bağlar. O, fenâ'nın psikolojik bir durum olduğunu söyler ve onu ontolojik bir gerçekliğe indirgemez. Kârî, vahdet-i vücûd anlayışından ziyade vahdet-i şühûd anlayışını savunur. Bu durumda sülûk ehli kimse Hak ile tekâsüf edince onun bakışından mâsivâ yok olur. Bu ontolojik bir yok oluştan ziyade güneşin doğmasıyla yıldızların görünmemesi durumuna benzer. Halbuki onlar yerlerinde mevcuttur sadece görünüşte yok olmuşlardır. Ona göre fenâ hâli de mâsivânın yok olmasını icâp ettirir. Teftâzânî de aynı görüşü benimsemekle birlikte fenâ hâlini ahlâkî bir seviyeye indirmeye çalışmıştır. Nitekim bu konuda öğrencisi Alaeddin Buhârî (ö. 841/1437) de hulûl ve ittihâda istinâd edilen düşünceleri çözümlerken bu konuda sûfilerin sözlerine yer vermiştir. Buradan hareketle o, bunların vahdet-i vücûd şeklinde değil, vahdet-i şühûd anlamında telakki edilmesi gerektiğini söylemiştir. Hocası Teftâzânî'nin yapmaya çalıştığı gibi o, vahdet-i vücûd ile fenâ-bekâ kavramları arasında bir bağlantının olmadığını açıklamaya çalışır. İmâm-ı Rabbânî'ye göre ontolojik bir mânâ ifade etmeyen fenâ ve bekâ hâlini kabul eden bir kimse zındıktır. Zîrâ o, fenâ'nın mâsivânın ontolojik olarak nefyi mânâsına gelmeyeceğini söyler. Tam tersine fenâ'nın mânâsı mâsivânın var olmasıyla birlikte fânî olmaktır. İmâm-ı Rabbânî vahdet-i vücûd anlayışını eleştirip vahdet-i şühûd anlayışını savunurken o, vahdet-i vücûdun nebevî tevhid ile ayrıştığını dile getirir. Zîrâ ona göre peygamberlerin tevhid anlayışlarında vücûdun birliğinden söz edilmemektedir. Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîfler de vahdet-i vücûda dair bir delilin olmadığını söyler. Bu şekilde yorumlanan âyet ve hadislerin de vahdet-i vücûdu tedâi ettirecek bir mânânın olmayacağı üzerinde durur. Sonuç olarak fenâyı ontolojik bir yöntem olarak kabul etmek sakıncalı kabul edilir. Bu yöntem akıl ve şeriatla çelişen bir yöntem olarak görülür. Buna karşın tasavvufî bilgiyi esas alarak vahdet-i vücûdu ontolojik bir gerçeklik olarak savunanlar da vardır. Onlara göre bilgi ve varlık arasında bir farklılık yoktur. Bundan dolayı vahdet-i vücûd bir hâl olmaktan ziyade ontolojik bir gerçeklik taşımaktadır.⁵⁴

⁵³ Mustafa Kara, "İbn Teymiyye'nin Tasavvuf İstilahlarına Bakışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986), 60; Bedirhan, *Abdülğani Nablusî'nin Vahdet-i Vücûd Müdafaası*, 147.

⁵⁴ Bedirhan, *Abdülğani Nablusî'nin Vahdet-i Vücûd Müdafaası*, 113, 171, 191, 197, 204, 342.

Sonuç

Hicri IV. asırdan itibaren eser veren sûfî müellifler tasavvufu diğer ilimlerden farklı bir metotla ele almışlardır. Tasavvufu kendine has terminolojiye sahip bir ilim dalı kabul eden sûfîler, onun tıpkı hadis, tefsir, kelâm ve fıkıh gibi İslâmî ilimlerin arasında anılması gereken bir disiplin olarak ortaya koymak istemişlerdir. Onlar, tasavvufu bir alanı ve metodu olan İslâmî ilimlerin arasında telakki etmişlerdir.

Tasavvuf diğer İslâmî ilimler gibi istinbâtî bir metod olarak benimsemektedir. Fakat nâfile ibâdetler başta olmak üzere farklı ve derin uygulamalara daha fazla ehemmiyet vermesi, mücâhede ve riyâzet gibi yöntemleri benimsemesi bakımından onlardan ayrılmaktadır. Sûfîler tasavvufu hâl ilmi olarak nitelemiş ve her mutasavvıfın yaşayışına göre bir tasavvuf tanımını yapmışlardır. İlmi tasniflerle tasavvufun İslâmî ilimler arasındaki eşsiz yerini vurgulamışlardır. Sonuçta her ilmin kendi alanında yetkin olması gerektiğinin altını çizmişlerdir. Tasavvufu sistemli ve düzenli bir ilim haline getirerek onun Kur'an ve Sünnete dayalı çizgisini belirlemeye çalışmışlardır. Bir ilim olarak tasavvufun diğer dînî ilimler arasındaki yerini almasını sağlamış ve ona hüviyetini kazandırmışlardır.

Fenâ ve bekâ tasavvufun gayesini belirleyen en temel terimlerden ikisidir. Sûfîler fenâ ve bekâ hâlini, 'kulun nefsinden fâni olması ve Hak ile bâkî kalması' şeklinde tarif etmişlerdir. Birtakım tasavvufî meselelerin yorumlanması hususunda olduğu gibi fenâ ve bekâ konusuna da dikkat edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde İslâm inanç esaslarıyla çelişiyormuş gibi sıkıntılı durumların ortaya çıkması kaçınılmazdır. İlk sûfîler böyle bir durumun ortaya çıkmaması için ısrarla bu konu üzerine vurgu yapmışlardır.

Sûfîlerin nezdinde dünyevî alâkanın kesilmesi olarak zühdi hayata yön veren bu kavramlar tasavvufun pratik yönüne öncelik vermişlerdir. Tasavvufun alanı Cibrîl hadisinde belirtildiği üzere ihsândan hareketle ahlâktır. Tasavvufun ahlâkı yetkinleştirmekle ilgili problemlerle ilgilendiği âşikardır. Fenâ ve bekânın başka bir anlamı ahlâk alanında da söz konusudur. Sûfîler kâmil insan olma noktasında kötü vasıflardan uzak durmaya çaba sarf etmişler ve kişinin kalbinde bunların var olmasını Allah'a ulaşmada bir engel olarak görmüşlerdir. Onlar beşerî sıfatlardan tümüyle fâni olup ilâhî sıfatları bâkî kılmaya çalışmışlardır.

Kaynakça

- Ateş, Süleyman. "Cüneyd-i Bağdâdi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/119-121. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Attâr, Ferîdüddin. *Tezkiretü'l-evliyâ*. trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014.
- Baklı, Ebû Muhammed Rûzbihân b. Ebî Nasr el-. *Meşrebü'l-ervâh*. thk. Âsım İbrahim el-Keyyâli. Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Bedirhan, Muhammed. *Abdülğani Nablusî'nin Vahdet-i Vücûd Müdafası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Bice, Hayati. "Dîvân-ı Hikmet'te Fenâ ve Bekâ Kavramları". *I Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu*. ed. Ahmet Kartal. 41/513-537. Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi, 2016.
- Cebecioglu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed Seyyid Şerif el-. *Mu'cemüt-ta'rifât*. thk. Muhammed Sıddık el-Miñşâvî. Kahire: Dâru'l Fâdile, 2004.
- Demirci, Mehmet. "Ebû Saîd el-Harrâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/222-223. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Erginli, Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınları, 2006.
- Herevî, Abdullah Ensârî. *Kitâbu Menâzilü's-sâirîn*. Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408-1988.
- Hıra, Ayhan. "Ebû'l-Hasan el-Harakânî'nin Tasavvuf Anlayışında Fenâ Kavramı". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2014), 169-185.
- Hücvîrî, Ebû'l-Hasan el-. *Keşfü'l-mahcûb*. nşr. İsmâ'ad Abdülhâdî Kindîl. 2 Cilt. Kahire: Meclis-i Ala Sekafeti, 2007.
- İbn Acîbe, Ahmed el-Hasenî. *Sûfilerin El Kitabı*. trc. Ahmet Murat Özel. İstanbul: Hayykitap, 2015.
- İbn Arabî, Muhyiddin. *Kitâbu istilâhâtü's-sûfiyye* (Resâilu İbn Arabî içinde). Kahire: Mektebetü Âlimi'l Fikr, 1997.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *el-İbâne an turukî'l-kâsîdîn (Tasavvuf İstilahları)*. çev. Ahmet Yıldırım ve Abdülğaffar Aslan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2014.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *el-Fütûhâtü'l-mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. 9. Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.
- Kara, Mustafa. "Fenâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/333-335. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kara, Mustafa. "İbn Teymiyye'nin Tasavvuf İstilahlarına Bakışı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986), 53-61.
- Kâşânî, Kemâlüddin Abdürrezzâk b. Ebî'l-Ganâim Muhammed el-. *Istilahâtü's-sûfiyye*. nşr. Abdülâl Şâhin. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1413-1992.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim el-. *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't tasavvuf*. nşr. Ahmed Şemseddin. Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993-1413.
- Kur'an Yolu Meâlî*. hz. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Kur'an-ı Kerim ve Muhtasar Kelime Meâlî*. hz. Hayrât Neşriyat. İstanbul: İlmî Araştırma Merkezi Meâl Hey'eti, 2017.
- Kuşeyrî, İmam Ebu'l Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin el-. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. nşr. Halil Nâsık. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Nevevî, Muhyiddin en-. *Riyâzü's-sâlihîn*. çev. M. Emin Özafşar ve Bünyamin Erul. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Özer Kır, Tuğçe. *Erken Dönem İsimlerinde Fenâ ve Bekâ Kavramlarının Tasavvufun Seyrindeki Yeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Özköse, Kadir. "Hakk'ı Temâşâ Geleneği: Fenâ ve Bekâ". *Somuncu Baba Aylık-İlim-Kültür ve Edebiyat Dergisi* 12/65 (2006), 2-84.
- Öztürk, Esmâ. "Ahmed Yesevî ve Ahmed Aveni Konuk'un Düşünce Dünyasında Fenâ ve Bekâ Kavramları – Karşılaştırmalı Bir İnceleme-". *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/4 (2017), 41-54.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer es-. *Avârifü'l-maârif*. nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sayîh ve Tefvik Ali Vehbe. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1427-2006.
- Şerkâvî, Hasan eş-. *Mu'cemü el-fâzi's-sûfiyye*. Kahire: Müessetu Muhtar, 1992.
- Tehânevî, Muhammed Ali. *Keşşâfü istilâhâtü'l-fünun ve'l-ulûm*. thk. Ali Dahrûc. 2. Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübân, 1996.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc et-. *el-Lüma'*. thk. Abdülhalim Mahmûd-Abdülbâki Surûr. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Hadîse, 1380-1960.
- Yalçın, İsa. *Tasavvufî Düşünce Fenâ Kavramı*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yetik, Erhan. "İbrâhim b. Şeybân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/352-353. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Tasavvuf Meseleleri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.